

ARHITECTURA TRADIȚIONALĂ ÎN ARIA CULTURALĂ A TISEI SUPERIOARE

TÓTH Zoltán

Keywords: *Tisa, historical region of Maramureș, traditional architecture, Romanian villages*

Abstract: The present study examines the typologies and the methods of building of the traditional households in the late nineteenth and first half of the twentieth century, based on field research conducted in Romanian villages near the Tisa River and in the historical region of Maramures. One of the main towns analyzed is Slatina, where the main occupation of the inhabitants - mining, and ethnic diversity leads to complex architectural styles. Traditional households are also analyzed in Slatina Mică, Biserica Albă, Plăiuț, Strâmtura, Bascău, Hreblea.

Ключові слова: *Тиса, історична Мараморощина, традиційна архітектура, румунські села*

Резюме: У статті розглядаються типології та методи побудови традиційного господарства кінця XIX- першої половини XX століття, на основі польових досліджень, проведених в румунських селах, які знаходяться навколо річки Тиса та історичної Марамурешини. Основний проаналізований населений пункт - Слатіна, де основним заняттям жителів є шахтарство, а етнічне розмаїття призводить до складних архітектурних стилів. У статті проаналізовані також традиційні господарства сіл: Слатіна Міка, Бісеріка Алба (Біла Церква), Плауц, Страмтура, Баскау, Гребля.

*
* *

Cercetările făcute în Ucraina au scos la iveală adevărate comori ale arhitecturii tradiționale în zona Maramureșului istoric, populată de români, și în preajma Tisei Superioare, populate de maghiari. Continuând șirul prezentărilor dintr-un studiu anterior¹, voi analiza tipologiile și metodele de construcție ale gospodăriilor tradiționale de la sfârșitul secolului XIX și prima jumătate a secolului XX.

Analizând tipologizarea construcțiilor din orașul Slatina (Solotvino), așezat pe un zăcământ de sare care se exploatează de 300 ani, mineritul a fost una din preocupările de bază ale locuitorilor.

Locuințele minerilor la sfârșitul secolului al XIX - lea erau construite din lemn, pe o fundație de piatră de Tisa. Prelucrarea lemnului era o îndeletnicire moștenită de la străbunii maramureșeni, transmisă din generație în generație, până în zilele noastre. Din păcate, în a doua jumătate a secolului XX, datorită pătrunderii materialelor mai nou folosite (beton, cărămidă arsă, pereți din prefabricate, azbociment, BCA și altele) lemnul rămâne funcțional, folosit doar la elemente de bienale (uși, geamuri și materiale pentru schelă și cofrage).

La începutul secolului XX minerii din Ocna Slatina locuiau în barăci construite pentru 2-3 familii. Între cele două războaie și după, aceste barăci, (locuințe de serviciu) se construiau din cărămidă, cu un confort minim pentru o familie de mineri.

În perioada dominației cehoslovacilor 1918-1939, în Slatina a început o sistematizare a spațiilor de locuit. „Românii din minele de sare erau puțini, peste tot dominau ungurii. În timpul primului Război Mondial viața minerilor s-a înrăutățit, mulți au fost mobilizați pe front, munca era extrem de grea, peste tot se simțea starea de război, în Slatina se afla un lagăr de concentrare pentru prizonierii ruși. Slatina, la fel ca majoritatea localităților din Transcarpatia, a trecut prin procesele negative ale istoriei fără mari schimbări.”²

¹ Tóth Zoltán, *Arhitectura Maramureșeană în gospodăriile românilor din dreapta Tisei*, în “Satu Mare. Studii și Comunicări”, nr. XXIX/II, 2013, p. 171-184.

² “Istoria mist i sil i URSS”, vol. *Zakarpatska oblasti*, Kiev, 1969, p. 619-623.

În perioada interbelică, Slatina era compusă din trei sate: Sat Slatina, Ocna Slatina și „Târg Slatina” – acest cătun era așezat la capătul podului de pe Tisa, fiind în mare parte locuit de evrei. Românii practic locuiau numai în Sat – Slatina, dar și acolo copleșiți de evrei.

La Ocna Slatina locuiau cehii cu vile în stil ceh și rutean, foarte frumoase, cu canalizare, apă, electricitate, radio și alte mijloace moderne: jumătate din populația Slatinei erau străini³. Tot în această perioadă s-au construit clădiri cu parter sau cu un etaj pentru muncitorii de la ocnă și pentru funcționarii publici.

La sfârșitul anului 1929, în Slatina locuiau 3946 de oameni: din totalul populației, 45 % erau greco-catolici, 45 % evrei, iar 10 % de alte etnii. În comună erau trei școli: cu predare în limba cehă, cu predare în limba română și cu predare în limba rusină⁴. În Ocna Slatina erau două școli, una cu predare în limba cehă și alta cu predare în limba maghiară. În sat se afla administrația salinei, poșta, telegraf, birou de vânzare a sării, unicul loc unde erau mulți turiști⁵.

În zona Tisei Superioare, evoluția arhitecturii populare nu urmează o cale simplă și dreaptă de perfecționare continuă, ci un drum șerpuitor, sinuos, complicat prin întrepătrunderea permanentă a manifestărilor tehnice și artistice cu nenumărate elemente și condiții determinate, interdependente: naturale, istorice, sociale, economice, tehnice, cu tendințe inovatoare și cu reveniri periodice la unele tehnici și forme tradiționale, în care se exprimau diferite trepte ale idealului arhitectonic popular. Acest drum a fost până în prezent un drum de accesiune permanentă. Oricât de mare era diversitatea și varietatea tipurilor de locuințe sau tehnica în care erau realizate și combinate diferite piese de lemn, cu forme și dimensiuni diferite, îmbinate laolaltă într-un tot unitar, complex bine încheiat, cu elemente și forme fundamentale și simple, se pot desprinde ușor dintr-un ansamblu atât de diversificat.

Revenind la diversificarea arhitectonică din Slatina aș aminti câteva construcții de la începutul secolului XX, care marchează tipologia caselor minerilor din zona mărginașă a orașului.

Casa cumpărată de Szedlak Janos, (n. 1891) și moștenită de Danilas Etelka, se află în Slatina Mică pe strada Gagarin, nr. 45. Construită pe o fundație din piatră spartă și piatră de Tisa, se clădește pe un schelet din lemn de stejar. În grinzile groase așezate pe fundație se montează stâlpii verticali ciopliți în secțiune dreptunghiulară, cu o scobitură pe lungime, în care se vor așeza bârnele orizontale prevăzute cu cep. La ridicarea pereților laterali se încheie cu coroana montată în cepi, peste care se montează cornii și căpriorii. Învelitoarea inițială era din șindrilă, ulterior fiind schimbată în (poală) azbociment. Dimensiunile de bază sunt de 14,5 X 7 m. Pe toată lungimea casei se află un târnaț, sprijinit pe șapte stâlpi de stejar ciopliți cu barda, cu un profil pătrat. Destinația casei era pentru două familii, cu trei camere, două bucătării, un hol și o debara. Gospodăria mai are ca anexă o construcție cu un grajd, poiată și bucătărie de vară. În spatele casei se afla cotețele pentru porci și găini. Pereții clădirilor sunt tencuiți cu lipitură de pământ cu pleavă și nisip (Planșa 1).

În Slatina Mică pe o stradă învecinată se află două case țărănești construite după aceleași metode tradiționale aflate pe strada Katavskaga nr. 10, proprietatea lui Borodi Peter și la nr. 6 a lui Borodi Mikloș. Componenta caselor este de două camere, tindă și debara, diferența fiind doar la dimensiunile fundației (Planșa 2).

La Slatina Mică între anii 1935-1938 se construiește prima biserică romano-catolică pe strada Sf. Ștefan (Planșa 3).

Biserica Albă (Feyeregyház, Bila Cirkev, Bila Tercva) – este o străveche comună românească așezată pe malul drept al Tisei, la poalele dealului numit „Coasta Mănăstirii”, loc numit după mănăstirea care a existat câteva secole la rând.

Biserica Alba este atestată documentar la 11 august 1373, când regele Ludovic poruncește pentru introducerea lui Balk, Drag și Ioan, fiii voievodului Sas, în domeniul moșiei Cuhea și pertinentelor ei și a moșiilor Bocicoi, Biserica Alba, Taras și Buștina: introducerea s-a făcut fără contrazicere și se disting hotarele moșiilor Ieud, Vișeu, Borșa, etc.⁶

³ Gheorghe Vornicu, *Românii din Cehoslovacia*, în „Almanahul presei române din Ardeal și Banat pe 1928”, Imprimeria Foi „Lumea și Țara”, Cluj Napoca, 1928, p. 115.

⁴ *Zakarpatska oblasti*, p. 619-623.

⁵ *Ibidem*, p. 301.

⁶ Ioan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Ediția a II-a, Cluj Napoca, 2000, dipl. 36, p. 65; Ioan M. Bota, *Satele românești maramureșene din dreapta Tisei*, în „Maramureș, vatră de istorie milenară”, vol. IV, Cluj Napoca, 1999, p. 537.

Istoria comunei este împletită cu istoria mănăstirii ei. În anul 1751, episcopul Mihail Olsavszky de la Mukacevo a vizitat Biserica Albă, și în procesul verbal a consemnat: „A doua biserică a fost construită înainte de anii 700 de ceva prințesă Dragomoiu, acum jumătatea din partea Tisei este distrusă”⁷. Se presupune că prințesa a fost soția lui Dragomir (Drag), ori sora lui. Informația oferită episcopului Olsavszky, conform căreia biserica mănăstirii a fost construită înaintea anilor 1000, este o exagerare romantică, deoarece documentar satul este atestat la 1373⁸.

Mănăstirea a fost înființată, se pare, în 1492. În acea perioadă, aici locuiau episcopii români de Maramureș, unii dintre aceștia fiind îngropați acolo. Până la 1689 parohia au administrat-o călugării⁹.

Una dintre casele țărănești construite la sfârșitul secolului XIX din Biserica Albă de pe ulița Iovtneva nr. 108 este în proprietatea Anuței Lumei. Este construită pe o fundație de piatră de râu din Tisa combinată cu piatră crăpată (spartă), peste care este așezată o talpă groasă de stejar, care formează o centură de bază a temeliei. Peste această centură sunt așezate bârnele de brad rotunde îmbinate la colțuri în cheotori. Îmbinările depășesc fundația casei, astfel formând un element specific decorativ caracteristic caselor de la sfârșitul secolului XIX. Acoperișul este în două pante, învelit cu poală (azbociment), inițial fiind învelit cu draniță. Componenta casei este de o cameră și o tindă cu intrare. Dimensiunile fundației sunt de 5,5 m X 7,5 m. Gospodăria mai are ca anexe cotețele de porci, de păsări, poiata cu cămara de lemne care este și un spațiu de depozitare pentru uneltele agricole (Planșa 4).

În repertoriul patrimoniului rural mai regăsim arhitectura veche, preluată de urmașii meșterilor constructori, care încearcă să își reclădească gospodăriile după aceleași sisteme constructive, schimbând compartimentarea acestora după necesitățile contemporaneității.

Gospodăria lui Bakoș Ivanovici de pe str. Borcămiuca nr. 8, din Biserica Albă este clădită după cel de-al doilea Război Mondial, materia primă folosită era lemnul și piatra. Pe o fundație de piatră spartă este așezată o talpă groasă de stejar, pe care sunt clădite bârnele dreptunghiulare de stejar tăiate la gater și cioplite manual la îmbinări. La această casă îmbinările meșteșugărești de la colțurile casei sunt în cheotori, iar la pereții intermediari prin plătuire, bârnele orizontale sunt îmbinate prin cep și uluc. Componenta casei este de două camere, o bucătărie cu cămară, intrarea într-o cameră și în bucătărie se făcea printr-un hol închis (târnaț). Dimensiunile casei sunt de 9 X 7,5 m. În continuarea casei se află o colejnă de 5 X 4 m, care are rol de cămară de lemne loc pentru căruță (mașină) și cotețele de porci și păsări, pe o suprafață de 5 X 3 m (Planșa 5).

O anexă asemănătoare ca și metodă constructivă este a Elenei Țâple Petrovnia de pe ulița Oteabrevskaia nr. 115, compusă dintr-o poiată cu șură și o colejnă (Planșa 6).

În Biserica Albă se mai găsesc case de lemn din bârne dreptunghiulare construite între anii 1930-1950. Fiind construite de meșteri populari locali, au aplicat modalități și tehnici tradiționale.

Prima casă de lemn este pe o fundație de piatră cu ciment, pereții din grinzi dreptunghiulare îmbinate în cheotori și platurire. Compusă din două camere, tindă cu cameră, cu un târnaț pe lungimea casei sprijinit pe șase stâlpi ciopliți și încrustați cu dalta, barda și fierestrăul, având motive geometrice în formă de romb și caneluri. Inițial casa a fost învelită cu șindrilă, ulterior cu poală (azbociment) (Planșa 7).

Următoarele două case au fost construite pe un sistem asemănător de construcție, diferența fiind sistemul de îmbinări la colțurile casei, adică cea în formă de coadă de rândunică. La componenta de două camere și o tindă, una din camere a fost extinsă în porțiunea târnațului. În ambele cazuri intrarea în casă se face prin târnațul închis cu sticlă sau ramă de ancadrament ornamentată cu elemente de cercuri, boltă sau cruce ((Planșa 7B, 7C). În cele trei cazuri tencuiala interioară este cu rabiț și mortar, iar finisajul exterior al lemnului este cu ulei (motorină) ars.

O altă casă de la Biserica Albă, construită în anii 1946-1950 tot pe o structură de lemn din bârne îmbinate în coadă de rândunică și plătuire, este de componentă asemănătoare, în schimb finisajul exterior de protejare a bârnelor este cu lambriuri de scânduri de brad vopsite în alb. O completare ulterioară la intrarea în casă este făcută atipic, prin construirea ulterioară a patru stâlpi octogonali din cărămidă.

⁷ O. Stepan Pap, *Istoria Zakarpathea*, Tom 2, Ivano Frankovsc, 2002, p. 285.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș, din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911, p. 26.

Satul Plăiuț a fost întemeiat de șapte frați, odată cu Apșa de Mijloc. Este situat lângă comuna ucraineană Apșița (Vodița) unde trăiesc peste 900 de locuitori români. Inițial satul era format din șapte ulițe și pe trei pâraie. Primele documente atestă satul încă de la 1406. Familiile nobile ale locului sunt: Dan, Șiman, Marina, Huzău, Ardelean și Vlad.

Una dintre gospodăriile tradiționale din Plăiuț este cea a Mariei lui Mihai Șiman de pe pârâul al treilea nr. 30 (nr. nou 40). A fost construită între anii 1930-1935 pe o fundație de piatră de râu, din bârne dreptunghiulare îmbinate prin plătuire, în sistem cep cu uluc, iar la colțuri în cheotori. Această gospodărie este cunoscută ca Moara lui Mihai a Domnului. Este compusă din patru încăperi, două de locuit, una este sala mecanismului morii de apă acționată de o roată cu paletă, una de supraveghere, vămuire și odihnă. Gospodăria mai are ca anexe, un grajd dublu, cotețe de porci și o poiata cu un cuptor pentru pâine (Planșa 8).

Următoarea gospodărie țărănească este a Feodosiei Andrevna Covaci de pe strada Podișor nr. 11. Este o casă construită pe fundație de piatră, întărită cu beton, având pereții din bârne de brad, îmbinate în cep-coadă de rândunică, iar la colțuri și pereți despărțitori în dinți. Casa este adusă din Apșa de Jos, datată 1958, reclădită în 1965. Inițial era învelită cu draniță, actual cu șifer. Casa este compusă din camera curată, tindă (cuhne), camera de zi, iar în fața casei pe toată lungimea ei se află un târnaț sprijinit pe șase stâlpi cu profil pătrat încrustați cu motive geometrice tăiate cu fierestrăul și ciopliți cu dalta. În partea centrală a târnațului se află foișorul pe unde se intră în casă. În spatele casei se află cuptorul pentru pâine, urmat de două anexe în a căror compartimente se află colejna pentru porci cu șpor, colejna, poietică pentru porci, șura și poiata pentru vaci (Planșa 9).

Raionul Teceu din regiunea Transcarpatia este cel mai mare raion rural din Ucraina, având o populație de 172.000 de locuitori. Aici există nouă localități unde românii sunt majoritari: orașul Slatina și satele Apșa de Jos, Strâmtura, Teteș, Podișor, Cărbunești, Bouțul Mare, Bouțul Mic.

Strâmtura (Glibocii Potic) comună românească din dreapta Tisei, atestată documentar încă de la anul 1406, este așezată pe ambele părți ale râului Bârscau la 30 km de centrul raional Teceu și 7,5 km de centrul Apșei de Jos. Comuna este așezată într-o zonă muntoasă pe o suprafață de 10 km², comunei îi aparțin trei sate: Bouțu Mic, Bouțu Mare, Cărbunești, toate ar putea fi comune aparte, majoritatea populației este așezată în aceste sate.¹⁰

Gospodăria Mariei Vasilevna Delen se află în Bouțu Mic, un sat răsfirat situat într-o zonă montană. Este o gospodărie simplă, cu anexele strict necesare unei familii, toate construite din lemn de brad. Casa este compusă din două camere cu intrare separată din bucătărie (cuhe). Înaintea bucătăriei se află un antreu de tip foișor, închis cu sticlă. Ca anexe mai găsim în jurul casei cotețele de porci, grajdul, poiata cu o cămară de lemne și unelte agricole (Planșa 10).

Tot în această zonă montană a Transcarpatiei este situat și satul Bascău, unde se află casa Măriei Iurovna și a lui Sidei Ivan Florovici de pe ulița Bascău mare nr. 47.

Această construcție din bârne de stejar este făcută după cel de-al doilea Război Mondial. Fundația este din piatră calcaroasă crăpată. Pereții sunt clădiți din bârne dreptunghiulare de stejar, îmbinați în coadă de rândunică și metoda cep cu uluc. Bârnelor sunt tăiate cu drujba și cioplite manual. Învelișul este din tablă cu două iluminatoare. Compartimentarea spațiului este de două camere cu intrare separată din bucătărie și un hol în formă de L (Planșa 11).

Casa Măriei Moș (Mărie a lui Dumitru) din Bascău este din bârne dreptunghiulare de stejar, clădită după metodele tradiționale, compusă din două camere și o tindă cu un târnaț sprijinit pe șase stâlpi, pe toată lungimea casei (Planșa 12).

Una dintre construcțiile modeste din această zonă este cea a Niței Vasilevna Ofrim compusă din casă cu o cameră, o bucătărie și un hol închis de unde se intră separat în cele două spații. Îmbinările sunt în sistemul cep și uluc, iar învelitoarea este cu draniță (șes). Alăturat se mai află un grajd pentru animale construit în același sistem și tehnologie, în anul 1968 (Planșa 13).

Casa și gospodăria Mariei Ivanovna Gevre din Bascău nr. 46 este construită în totalitate din materiale provenite din zonă. Fundațiile anexelor gospodărești și a casei sunt din piatră calcaroasă crăpată, iar pereții sunt clădiți din bârne dreptunghiulare tăiate cu gaterul, barda și la îmbinări cioplite manual, pentru realizarea îmbinărilor în cep și uluc. Componenta gospodăriei este de o casă cu două

¹⁰ Zakarpatska oblasti, p. 645.

camere și o bucătărie cu hol, o coajă (cămară de lemn) și o a treia anexă unde sunt cuprinse grajdurile, cotețele de porci și căsuța babii cu un cuptor pe târnaț (Planșa 14).

Una dintre construcțiile anexe de pe ulița Băscău Mare nr. 47 este cea a Mariei Iurovna și Sidei Ivan Florovici. Fiind într-o zonă montană s-a găsit o soluție practică de clădire a unui coteț de porci pe niște piloni de piatră turnați în ciment. Bârnelor dreptunghiulare au fost îmbinate în dinți și cep cu uluc. Cele trei compartimentări ale cotețului sunt prevăzute cu un târnaț deschis, unde sunt așezate jgheburile pentru lături, iar grilajul din lemn de stejar permite scurgerea gunoiului (Planșa 15).

În raionul Irsava la 20 km de Munkacevo se află satul Hreblea. Atestată documentar din 1492, localitatea are în jur de 1450 locuitori. Această zonă de deal, pe lângă ucraineni, este populată și de români. Sistemul și tehnica de construcție a caselor este asemănător cu cel din Maramureșul Istoric, cu mici transformări arhitecturale, care sunt similare restului caselor din zonă. Una dintre aceste case este cea a lui Melehanici I. Vasile din Hreblea, nr. 143. Acest tip de casă este construită pe un schelet de lemn, pereții sunt construiți în potici, combinate la pereții intermediari și la târnaț cu văioage. Compoziția casei este de două camere, tindă și târnaț, una din camere fiind extinsă pe lățimea casei. Inițial casa era învelită cu draniță, actual cu țigle. Acoperișul la cele două capete se termină cu două șuturi trapezoidale cu câte două nișe de aerisire (iluminatoare) (Planșa 16).

Tóth Zoltán

Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
tezeu@freemail.hu

Bibliografie:

*** "Istoria mist i sil i URSS", vol. *Zakarpatska oblasti*, Kiev, 1969.

Bota, Ioan M., *Satele românești maramureșene din dreapta Tisei*, în „Maramureș, vatră de istorie milenară”, vol. IV, Cluj Napoca, 1999.

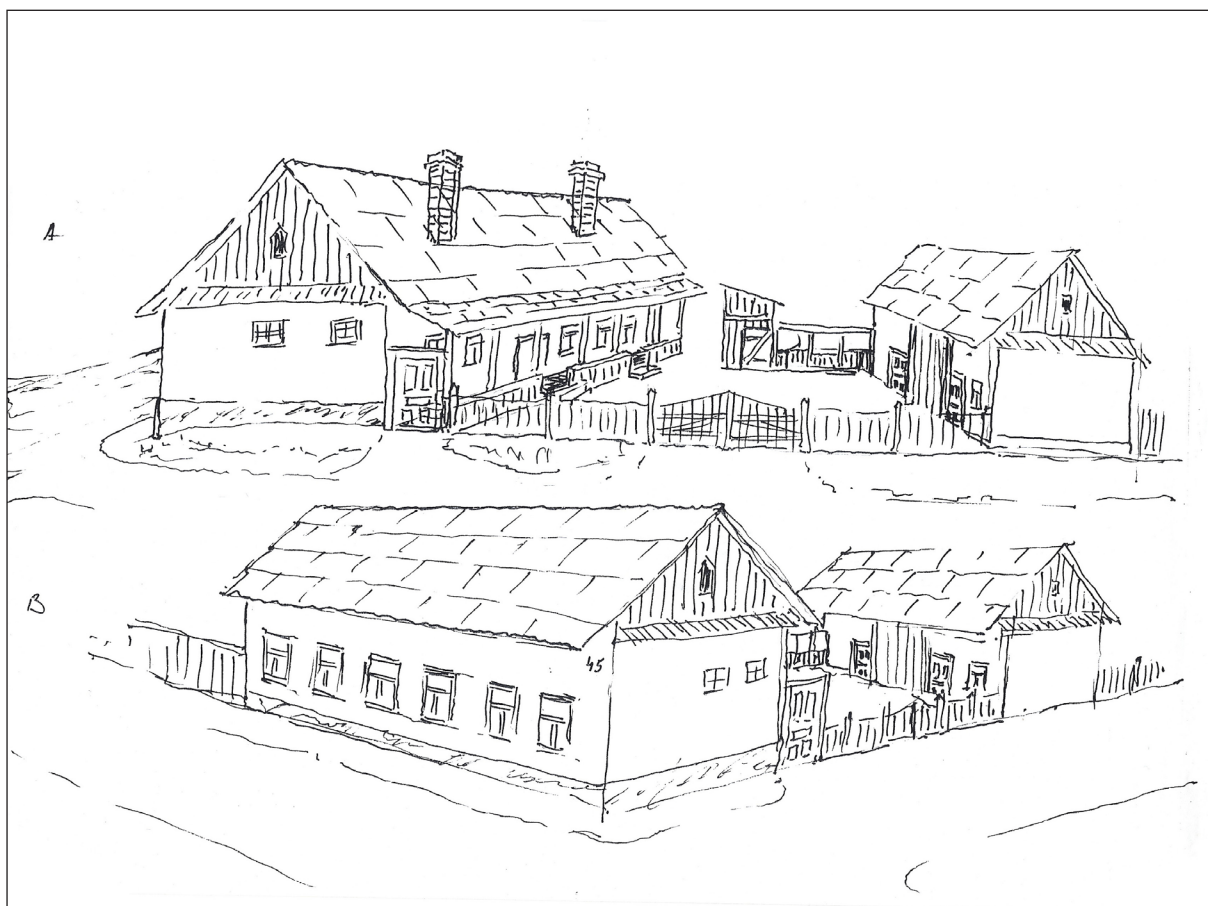
Bud, Tit, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș, din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911.

Mihalyi de Apșa, Ioan, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Ed. a II-a, Cluj Napoca, 2000.

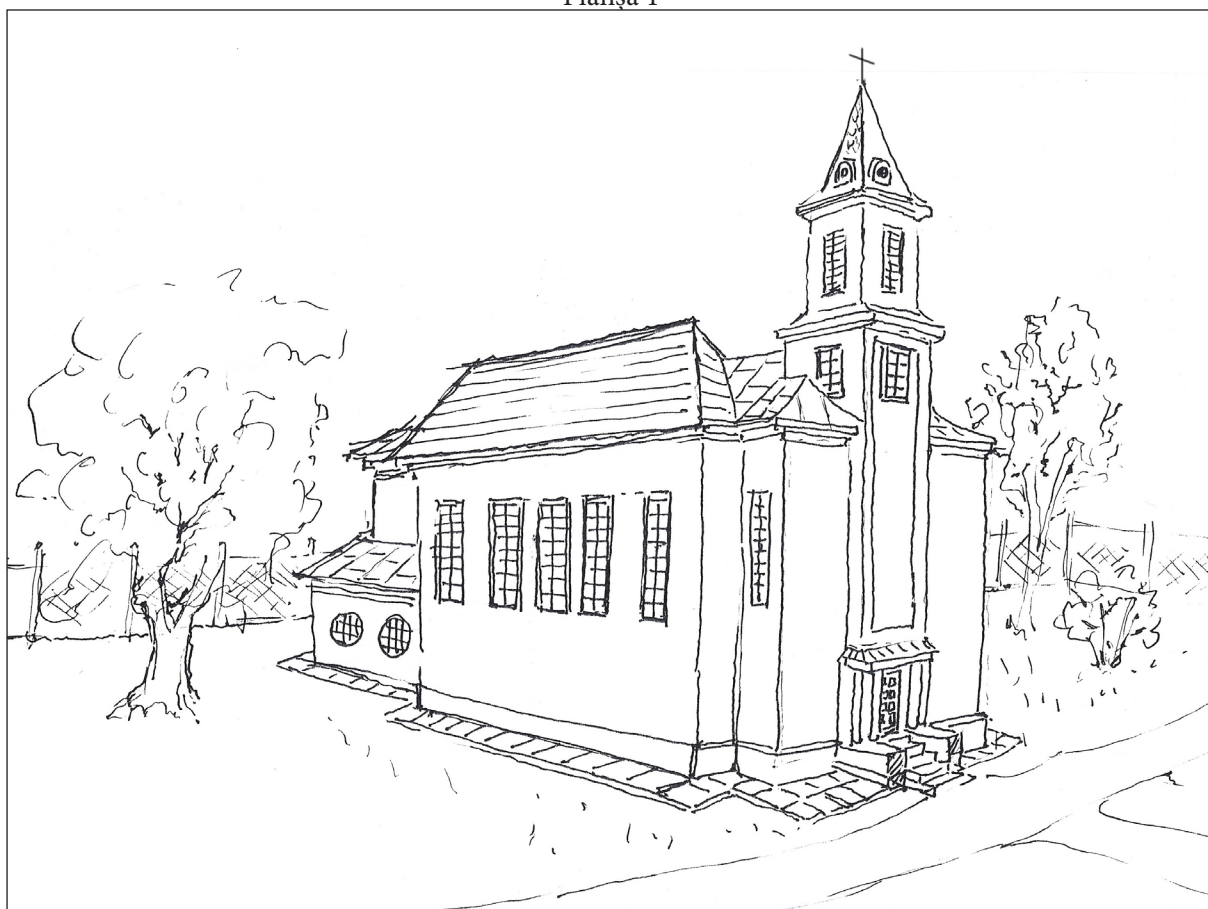
Pap, O. Stepan, *Istoria Zakarpathea*, Tom 2, ar Ivano Frankovsc, 2002.

Tóth Zoltán, *Arhitectura Maramureșeană în gospodăriile românilor din dreapta Tisei*, în "Satu Mare. Studii și Comunicări", nr. XXIX/II, 2013, p. 171-184.

Vornicu, Gheorghe, *Românii din Cehoslovacia*, în „Almanahul presei române din Ardeal și Banat pe 1928”, Cluj Napoca, 1928.

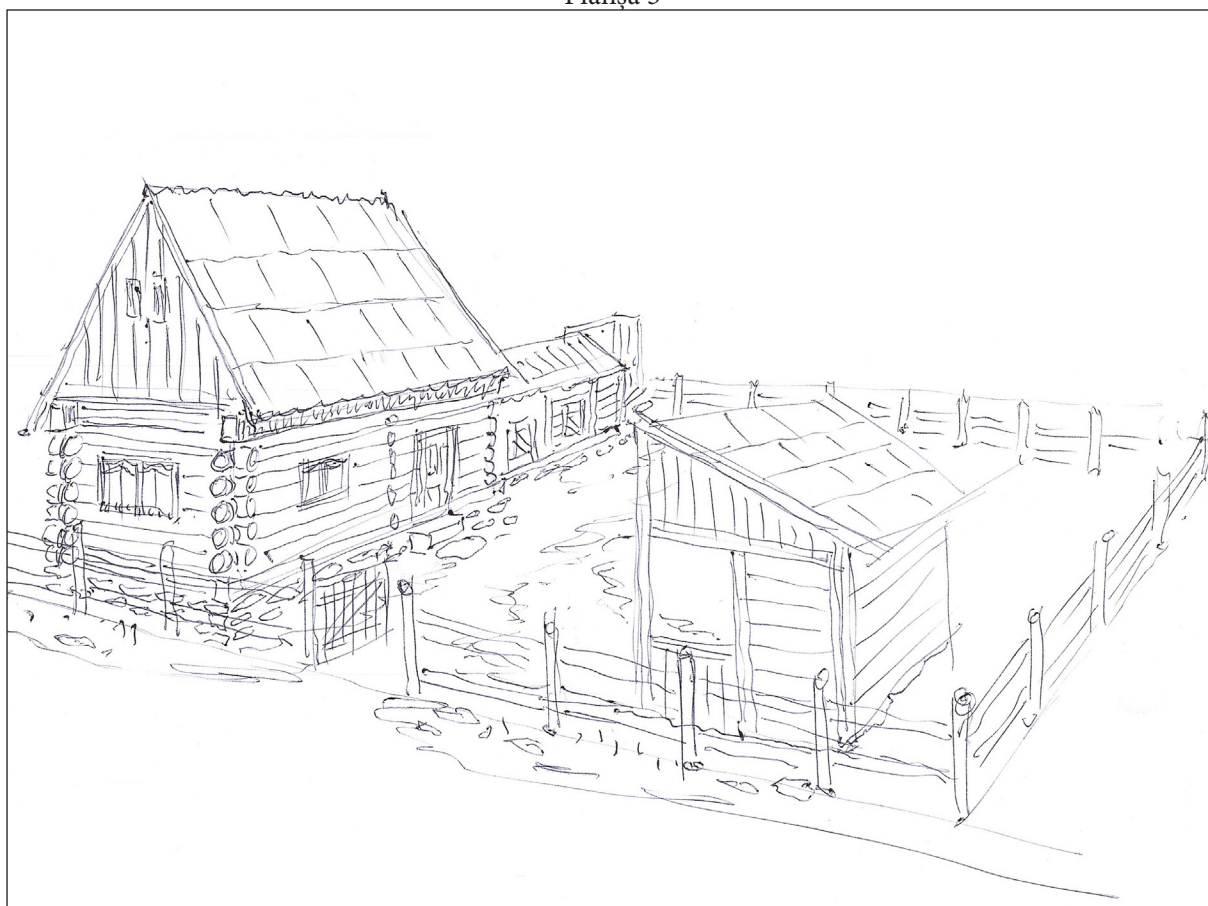
Planşa 1

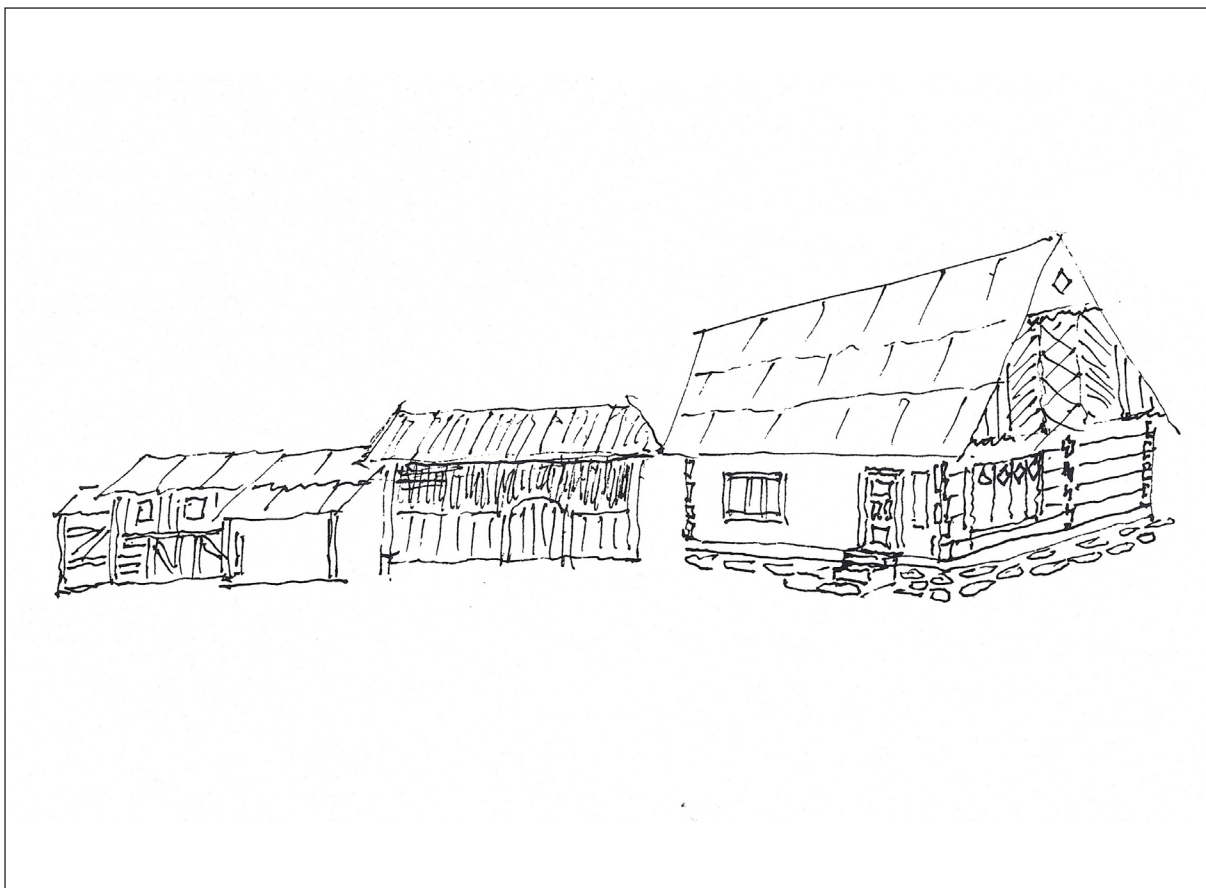
Planşa 2

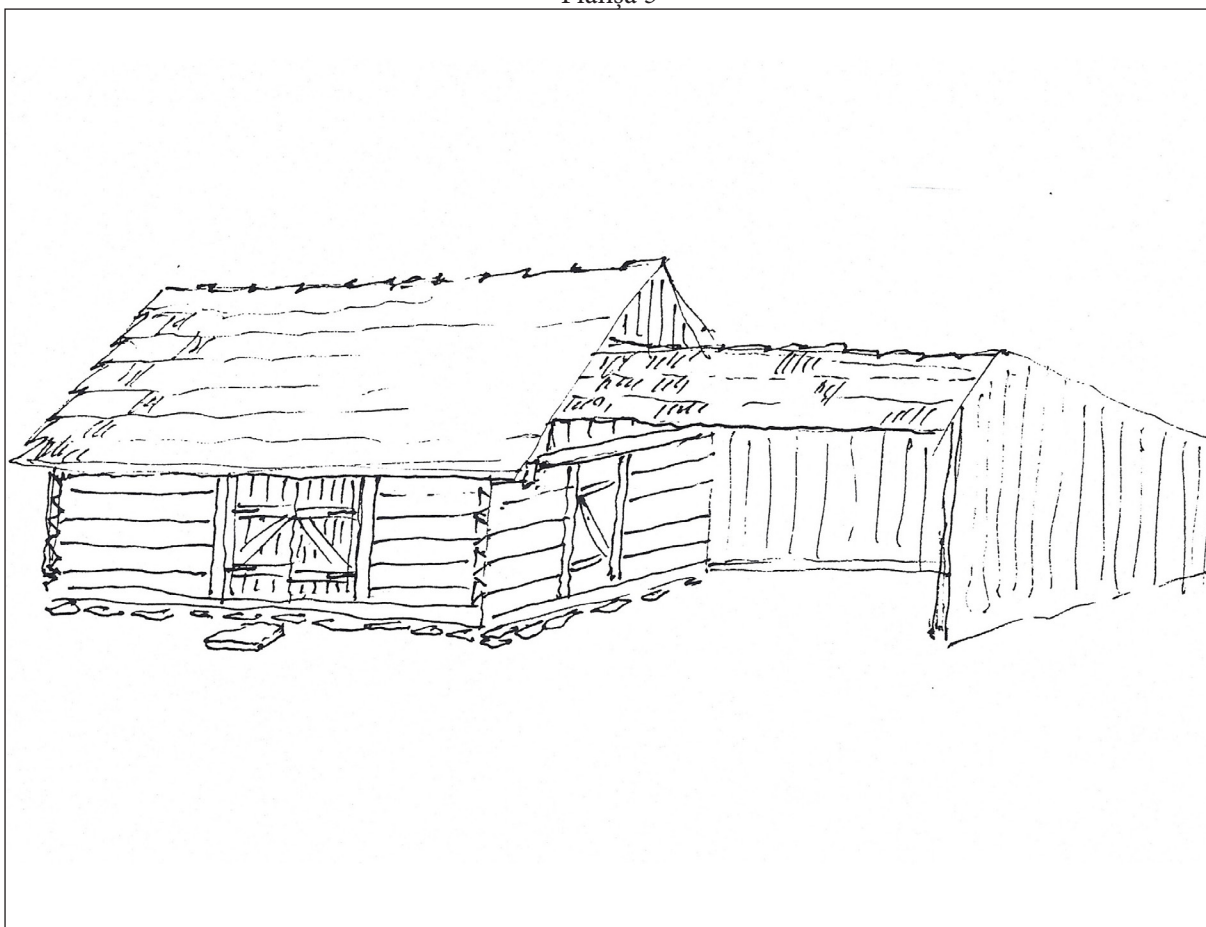
Planșa 3

Planșa 4

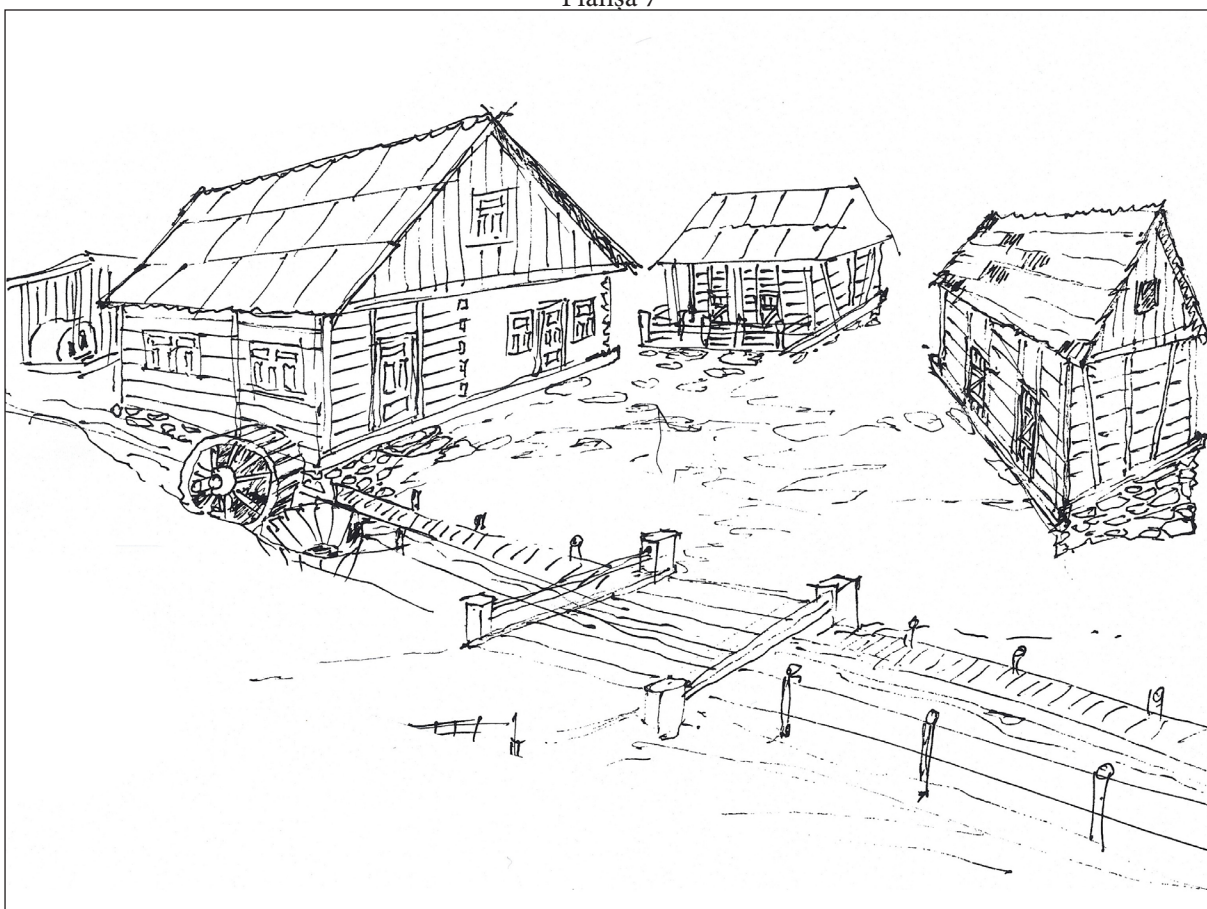
Planşa 5

Planşa 6

Planșa 7

Planșa 8

Planșa 9

Planșa 10